
Неля ВАРФОЛОМЕЄВА

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

**LINGUA POLONICA... PRO PUBLICO BONO.
«МОВНИЙ» КОНТЕКСТ ТВОРІВ ТОМАША АВГУСТА
ОЛІЗАРОВСЬКОГО**

У статті розглянуто патріотичну спрямованість творчості Томаша Августи Олізаровського, що представлена і поетичним, і драматургічним літературним доробком. У дослідженні відзначено роль виховання в Кременецькому лицейі на становлення польської національної свідомості поета. Значну увагу присвячено висвітленню значення польської мови, літератури та історії у формуванні особистісного ставлення письменника до його «ідеологічної батьківщини».

Ключові слова: патріотизм, національна свідомість, «ідеологічна батьківщина».

This article deals with the patriotic trends in Olizarowski's writings, with an eye to his heritage as a poet and playwright. It focuses on Olizarowski's enrolment in the Kremenets Lyceum and its impact on the Polish author's sense of national identity. Considerable attention is paid to the role played by the Polish language, literature, and history in the formation of Olizarowski's views on his «ideological homeland».

Key words: patriotism, national identity, «ideological homeland».

W artykule przeanalizowano twórczość Tomasza Augusta Olizarowskiego o charakterze patriotycznym (z uwzględnieniem utworów poetyckich i dramatycznych). Podkreślono rolę, jaką odegrał pobyt i wychowanie w Liceum Krzemienieckim, i ich decydujący wpływ na kształtowanie się polskiej tożsamości narodowej poety. Zwrócono także uwagę na rolę języka polskiego, literatury i historii w kreowaniu więzi pisarza z tzw. ojczyzną «ideologiczną».

Słowa kluczowe: patriotyzm, tożsamość narodowa, «ojczyzna ideologiczna».

«Помічено: доки в наших роздумах про взаємозв'язок художньої творчості і природи, поета і його рідного краю ми залишаємося на рівні спільних (загальних) місць, причин для сумнівів та дискусій не виникає, нас повністю задовольняє відома рекомендація Гете «вирушати в країну поета». Та справа починає набирати зовсім іншого вигляду, щойно мова заходить про реального поета та реальну країну. Тут з'ясовується, що прямого, второваного шляху до цієї заповідної країни немає, і йти доводиться навромацки», – стверджує літературознавець Юрій Барабаш [1, 340]. І з цією тезою важко не погодитися. Варто зазначити, що вона особливо актуальна для вивчення літературної спадщини письменників так званого «пограниччя», для яких поняття «вітчизни», «рідного краю», аж ніяк не редукуються до конкретно визначеного фізичного локусу із чіткими державними кордонами. Томаш Август

Олізаровський народився у 1811 році на Україні в Галичині, «у селі Войславичі, що на Сокальщині, за три кілометри на північний схід від села Хороброва» [2, 202-203]. «Виховувався на Волині, звідки родом були його батьки. Навчався у Кременецькому ліцеї. Брав участь у Листопадовому повстанні, у корпусі генерала Юзефа Дверницького, а потім у литовсько-руській лізі. Після поразки повстання переховувався у Галичині. У 1836 році його було депортовано до Трієста (де впродовж півроку він перебував у в'язниці), а потім вивезено кораблем до Англії. У 1836-45 роках жив у Лондоні. У 1845 році переїхав до Парижа. У 1848 році поїхав до Дрездена, а потім до Познанського Королівства, де провів три роки у Турві на запрошення генерала Дезидерія Хлаповського. У 1852 році оселився у Бельгії, в Тінені. Близько 1858 року повернувся до Франції. Помер 3 травня 1879 року у Парижі» [3, 183].

Ця досить лаконічна, та попри все фактографічно ємна довідка, подана польським дослідником Габріелем Корбутом в енциклопедичному довіднику «Польська література. Від початків до II Світової війни», котра окреслює основні віхи життєвого шляху Томаша Августа Олізаровського, а також попередня біографічна нотатка Гжегожа Ронковського, дає нам підстави стверджувати, що поет так званих «польсько-українських кресів» із прожитих ним 68 років, 25 років перебував на питомих українських теренах і лише 3 роки на власне польській території [4, 26; 5, 25]. Близько 40 років життєвої мандрівки митця припадає на поневіряння чужиною. Та попри все, Томаш Август Олізаровський упродовж усього свого життя писав численні літературні твори саме польською мовою, брав активну участь у житті польської лондонської та паризької еміграції (зокрема був директором «Товариства Третього травня»; членом «Комітету лондонської спільноти» і віце-директором «Історичного кола» [6, 235], вважав себе поляком і відверто декларував свою належність до польського народу, про що свідчать наступні рядки: *«Przystąpił Bóg-człowiek//I mnie zmiarkował światłem swoich powiek;//I dłonią dotknął twarzą mej i głowy;//Wetchnął nademną – i rzekł głosem smutnym://Pośród cierpiących czy jesteś gotowy//Zostać szczęśliwym, żeby być okrutnym?//Jesteś Poetą: kto ma z Niebem związki,//Ten winien wielkie przyjąć obowiązki//Dla swych spółbraci – skruszony ukląkłem;//Niepomnę jaką odpowiedź wyjąłem;// Lecz wiem, że Chrystu błogostawił chęci,// W imię Ludzkości Polakiem mianował://Tem mnie na cierpień Rycerza pasował,// I to zostało w życiu i pamięci»* [7, 98].

Згідно зі спогадами Агатона Гіллера, поет належав до прихильників консервативної монархії на еміграції. Однак це абсолютно не означало, що він був противником розумного прогресу, громадянських свобод або ж суспільної рівності. «Опираючись на Конституцію Третього травня,

суспільну рівність він вважав традицією, на основі котрої народ мав би провадити подальшу політичну та громадську роботу, ратував за зрівняння громадян у правах, відповідно до їхніх заслуг та обов'язків» [5, 22-23]. Томаш Олізаровський також був одним із редакторів тижневика «Трете травня» («Trzeci Maj»), котрий із кінця 1839 року до квітня 1848 року виходив друком у Парижі. У ньому в 1840-1848 роках він розмістив багато своїх статей та поетичних творів. У 1845 році він переселився до Парижа, де поглибив свою політичну та літературну діяльність у колі прихильників Адама Чарторийського та політики Готелю Ламберт [6, 236]. Невеличкі патріотичні твори Томаша Олізаровського з'являються вже на самому початку його творчості. Юнацькі вірші, котрі увійшли до збірки «Поетичні вправи» («Egzercysje poetyckie»), виданої 1839 року в Лондоні, відзначаються особливим ліричним динамізмом із притаманним йому духом боротьби та вірою у визволення Вітчизни [6, 239]. «*On podbechtywał wykazać się żwawo://Że w naszych sercach grom pomsty niedrzyma, //Że my gotowi pójść w lewo czy prawo, //Nawet gościńcem co do piekieł wiedzie, //Byle poznanie dać carskiej czeredzie; //Że Polska żyje, że Polska żyć będzie; //Choć na nią milion Mikołajów wsiedzie!*» [8, 98]. Продовженням цих настроїв, сповнених живим оптимізмом, є поетична збірка «Воскресенки» («Woskresenki»), видана в Парижі у 1846 році. «Саме у мить останньої національної поразки народилися «Воскресенки» («Woskresenki») – «Пісні Воскресіння» («Pieśni zmartwychwstania»)» [9, 22]. «*Hej morza, góry, puszcze, stepy – w rozhuk świat? //Skoro w żyłach krew niepodła! //A srom jarzma – to na siodła! //Lacki brat kto chwata. //Hej ha! Hu ha! Ruszaj synu ty wolności, //Ruszaj, ruszaj w krwawe gości //Podziękuj świat*» [9, 32]. У 1862 році Томаш Олізаровський готував «Воскресенки» («Woskresenki») до перевидання, спольщуючи заголовок на «Вскресьне» («Wskrześnie»). Та друге видання так і не з'явилося друком [6, 236]. На початку 60-х років письменник активізував свою літературно-політичну діяльність, видавши 1862 року в Парижі збірку політичних віршів «Твори Дидима Оліфіра» («Twory Dydyma Olifira»), спрямованих проти тиранії царату [6, 237]. «*Co za kraj, w którym nawet pieśń spodlono! // Nawet pieśń w Rossii carem zarażono, // Nawet pieśń w Rossii pełna jest chytrności, // Nawet pieśń w Rossii urąga z wolności: A jednak wolność i tam weszła w pienie, // Lecz jaka? Po co?... w czas oczy, Sławianie! //I uszy miejcie! Rossii nie wiercie! // Rossyjskiej pieśni, choćby w czeskim słowie, // Chciażby w polskiej, choćby w świętej mowie, // Choćby z wolnością podanej, nie bierzcie!*» [10, 11].

Патріотичний напрям творчості Томаша Олізаровського представлений не лише у поетичному доробку. Літературна спадщина митця містить також кілька десятків драматичних творів, здебільшого ненадрукованих, присвячених історичному минулому Польщі. Наприклад, драма «Діви

Ерину» представляє часи Листопадового повстання (1830-1831pp.). Знаковою дійовою особою у ній постає Артур Завіша, котрий після придушення повстання опинився на теренах Англії, той *«kto zajaśniał uczuciem jak Polacy biedni; // Kto wśród samych Polaków blask ma niepośledni; // Czyje nazwisko szczytnym stało się przysłowiem; // Ten zdradą się nie zhańbi»* [11]. У творі «Богуславські, або Партизани» показані події Барської конфедерації початку 70-х років XVIII століття. У «Кристині Гоздава», написаному у 1868 році, автор сягнув початків XIII століття, часів панування польського князя Конрада Мазовецького. Історичні драми «Рада в Хенцінах» та «Вінцент із Шамотул» знайомлять читача із добою володарювання польського короля Владислава Локетка, зокрема роллю польської мазовецької шляхти у боротьбі за Вітчизну.

Томаш Олізаровський як представник «української школи» в польському романтизмі відомий насамперед своїми «українськими поемами», створеними на основі українських народних легенд та переказів (це, наприклад, такі поеми, як «Завірюха» («Zawierucha»), «Хрест у Передилі» («Krzyż na Peredyłu») або ж «Топір-гора» («Topir-góra»), «Вовкулака» («Wilkołak»), «Соня» («Sonia»)), та цілою низкою віршів, присвячених Волині і, зокрема, Кременцю. Але, як не парадоксально, серед усієї його літературної спадщини немає майже жодного твору, написаного власне українською мовою (не беручи до уваги кількох мало не ідентичних поетичних переспівів українських народних пісень, писаних «латинкою»). Польський дослідник Станіслав Ульяш зазначав, що польсько-українське пограниччя є «явищем двомовної генетичності; мовно-етнічна спорідненість тут не сприяє виникненню демаркаційної межі. Замість вираженої лінії кордону маємо справу з перехідною зоною» [12, 10-11]. Натомість Томаш Олізаровський у своїй творчості досить послідовно і свідомо схиляється до реалізації свого поетичного та драматургічного потенціалу саме мовою своєї так званої «ідеологічної вітчизни» [13], до того ж після 1831 року поет різко змінює притаманний йому тематичний вектор, зосереджуючись, в основному, на патріотичній поезії та створенні історичних драм із домінуючою національно-визвольною патетикою. І, власне, тут абсолютно закономірно виникає питання, яке свого часу ставив і відомий польський дослідник Анджей Зеневич, а саме: «чому поет, для якого ідеалом вірша була описова, пейзажна лірика або ж поеми, сповнені жанрових сцен та екзотичністю пограниччя, зненацька [...] змінює свій стиль і поринає у створення довгих трактатів, політичної епіки із усім «реманентом» Польської Справи і пов'язаних із нею жалів та реквізитів, таких як шаблі, кордони, духи племені та москалі?» [14, 11]. Відповіддю на нього, гадаємо, може бути твердження письменника

та літературного критика Едварда Мар'яна Галлі, котрий зазначав, що «із 1831 року аж до 1860 року спостерігався особливий вплив літератури на польський народ.[...] У той час народжується еміграційна література і діє вона з потужною силою, зокрема тому, що її придушують і переслідують. Польське суспільство під впливом еміграційної літератури починає мислити більш піднесеними категоріями, добробут та веселощі поступаються місцем готовності до пожертви. Величні імена польських поетів набувають особливого значення, народ розуміє, що вони уособлюють собою священнослужителів, котрі леліють і оберігають культ Вітчизни. Але не сама еміграція, а власне еміграційна література є тією силою, котра зберегла і зміцнила в наступних поколіннях національну гідність. Голос польських поетів став голосом пророків [15, 422-423]. У той час Томаш Олізаровський писав: «*I znowu Panie! Nagarniasz mą duszę// Wieszczemi słowy: znowu śpiewać muszę.//Za co, ach! Za co dotknąłeś mnie Panie//Kassandry dolą! Daleś mi śpiewanie...[...]* О, пісні моє! Wyście jak korable, //Co żyją w wodzie, przy rodzinnej skale.[...]//Czemużem śpiewał? **Pieśni! Jam po ciebie//Chodził do nieba, – a danej mi w niebie//Słusznie wierzyłem, że się przedzieć zdołasz//Przez strażę piekła, do serc – i wywołasz//Sprawiedliwości i ludzkości ducha[...]**» [16]. Наведені рядки яскраво демонструють глибоку віру поета у своє особливе призначення у цьому світі, «пророчу» місію встановлення правічної справедливості, збереження пам'яті про славне минуле поневоленого народу і надію на близьку перемогу в майбутньому. За допомогою піднесених патріотичних творів автор спрямовує читачів до нового осмислення польських історичних фактів та подій крізь призму морального обов'язку перед «ідеологічною вітчизною», відповідальністю перед поколіннями попередників та наступників, усвідомлення «себе» в історії «свого» народу, а також формує в них поштовх до відкритої громадянської активності, прагнення докорінних змін.

Згідно з науковими дослідженнями соціолога І. Снежкової, «одним із найважливіших визначників етнічної самосвідомості є усвідомлення спільності походження зі своїм народом, відчуття єдиної Вітчизни. [...] Наступними важливим індикаторами етнічної самосвідомості є наявність родинних зв'язків, вживання рідної мови, шанобливе ставлення до історичних традицій, матеріальної та духовної культури свого народу, знання антропологічних особливостей свого етносу і характерних для нього імен» [17, 85]. Матеріали дослідження дозволяють виділити «три основних етапи формування етнічної самосвідомості дітей: перший – початковий етап, припадає на молодші вікові групи (6-10 років). Для нього характерне ще досить нечітке усвідомлення дітьми спільності з людьми своєї національності, немотивований вибір своєї

етнічної належності, слабкі етнічні знання. Другий етап формування етнічної самосвідомості в основному припадає на підлітковий вік (11-15 років) і характеризується усвідомленим ставленням до свого етносу. На цьому етапі діти виявляють зацікавлення до історії та культури своєї та інших національностей, розширюють знання про інші народи. Третій етап охоплює старший шкільний вік (16-17 років). На цьому етапі закріплюється усвідомлення своєї етнічної належності, формується мотивація вибору національності» [17, 88].

Власне ці останні два основних етапи формування етнічної самосвідомості особистості Томаша Августа Олізаровського припадають на період його навчання у Кременецькому ліцеї (1823-1830). Вступивши до ліцею у дванадцять років, дев'ятнадцятирічним юнаком він полишає його стіни задля виконання патріотичного обов'язку перед вітчизною. Як відомо, «у шкільному віці на формування етнічної самосвідомості та самоідентифікації дітей найбільш потужно впливає школа» [17, 88].

За свідченнями сучасників, письменник надзвичайно старанно підбирав історичні джерела та довідки для своїх драматичних творів із домінуючим патріотичним мотивом. У 1850 році для часопису «Пшегльонд Познаньські» («Przegląd Poznański») він також написав досить ґрунтовну літературознавчу розвідку «Про польську драматичну літературу» («O literaturze dramatycznej polskiej») [18, 1-4]. Матеріали для статті Томаш Олізаровський збирав упродовж багатолітнього читання найрізноманітнішої літератури, особливо важливим та плідним було використання «багатих фондів бібліотеки Кременецького ліцею, де поруч із зібраннями Тадеуша Чацького зберігалися книги та рукописи із колекцій самого польського короля» [19, 143]. У цьому випадку можна говорити про безпосередній і вагомий вплив польського патріотичного виховання у Кременецькому ліцеї на формування етнічної самосвідомості нашого поета, зокрема за посередництвом історіографічної літератури, визначних творів польського красного письменства.

На думку Олексія Сухомлинова, «народ існує завдяки наступності поколінь. Самоідентифікація покоління відбувається через вироблення концептуально сформованого ставлення до історичного минулого. Кожне покоління нації історично себе самоусвідомлює. Таким чином, духовним надбанням етносу, складовою його національної самосвідомості виступає національно-історична пам'ять. Вона включає в себе як знання про події, традиції, ідеї, теорії – все те, за допомогою чого народ (етнічна спільнота) усвідомлює своє минуле, так і його ставлення до цього історичного багатства» [20, 20]. Тадеуш Чацький «подбав і особисто доклав величезних зусиль до того, щоб у Кременці була зібрана одна з

найбільших і найбагатших на території тогочасної України бібліотек [21, 76]. Вона була «чи не найбільшою окрасою волинського ліцею» [22, 42], її початки пов'язані із фактом виставлення на продаж бібліотеки короля Станіслава Августа Понятовського. Тадеуш Чацький, призначений 1803 року інспектором волинської, подільської та київської губерній, уповні розуміючи цінність та значення королівської книгозбірні, вирішив придбати її для Волині і розмістити в майбутній гімназії. [...] У травні 1805 року він купив цю бібліотеку, яка складалася з 15 680 томів, у князя Юзефа Понятовського, головного спадкоємця померлого короля [22, 42]. Кременецька бібліотека була «однією з найкраще і найсучасніше опрацьованих польських бібліотек. Крім того, вона була публічною бібліотекою, доступною для всіх бажаючих, а водночас і регіональною, в сучасному значенні цього слова, оскільки одержувала обов'язковий екземпляр із волинських друкарень. У 1834 році, у період її перевезення до Києва, фонди кременецької бібліотеки нараховували 24 379 позицій у 34 378 томах» [22, 43-45]. Вона була створена завдяки приватним пожертвам, водночас її також поповнили досить значні та відомі в країні книжкові колекції, придбані на зібрані гімназією кошти. Насамперед, до її складу увійшла «найцінніша частина власної бібліотеки Тадеуша Чацького, монастирські раритетні колекції (езуїтські та почаївські бібліотеки), які Тадеуш Чацький зумів зібрати за допомогою прохань та свого красномовства, бібліотека короля Станіслава Августа (15080 книг), 2980 надзвичайно важливих та рідкісних книг – подарунок княгині Теофіли Сапезжини, колекція книг, подарована Яном Потоцьким (відома своїми раритетними екземплярами), книги, придбані із бібліотечної спадщини Шейдта» [23, 264-265], «бібліотека Яблоновських (*Collectio Jablonoviana*), колекції Мікошевських, Мошинського, врешті книги, зібрані самою школою впродовж її понад двадцятирічного існування [24, 328-329]. «Як делегат від шляхти південно-західних губерній, Тадеуш Чацький, свого часу, був присутній на коронації царя Павла I у Москві. Там він зустрівся із королем Станіславом Августом Понятовським, який погодився передати Чацькому свою особисту колекцію рукописів, що стосувалися історії Польщі та Литви» [25, 25]. Так звана «*Collectio Polona*» (яка нараховує близько 2000 історичних трактатів та розвідок, написаних різними мовами) була однією з найцінніших та найрідкісніших колекцій, яка уміщувала матеріали з польської історії, здобуті в архівах Швеції, Ватикану, Версалю. Саме з них черпав відомості для своїх праць славнозвісний польський поет та історик Адам Станіслав Нарушевич (відомий, зокрема, надзвичайно вагомою історичною розвідкою «Історія польського народу від початків християнства» («*Historia narodu polskiego*

od początku chrześcijaństwa»). «*Collectio Polona*» спочатку була придбана Тадеушом Чацьким для його власної бібліотеки в Порицьку, а згодом передана у власність Кременецької гімназії» [24, 264-265].

Польський поет-романтик Ципріан Норвід також наголошував на особливій мовній досконалості Томаша Олізаровського, він стверджував, що «архаїчна, естетична і ритмічна польська мова разом із Томашем Олізаровським втратила одного з кільканадцяти її найкращих знавців – тому що більше ніж кільканадцять їх зараз і не знайдеш в усій Польщі!» [26, 1-5]. В одному з перших драматичних творів Томаша Олізаровського «Вінцент із Шамотул», котрий він почав писати ще навчаючись у Кременці, окрім «літописної» історичної канви, особливо яскраво простежується «мовне вкорінення» драми у нарацію старопольських хронік: «*Hej woje, woje lackie, kochane!//Już dniowe zorze drżące zabłyśło.//Rżą konie w rozgłos bujny nad Wisłą.// Po rosie skomlą trąby miedziane.[...]W chorągwie dmucha wiatr niecierpliwy,//O serce biją duchy prawieczne;//Hej woje! Woje lackie, serdeczne!//Kto śpi, nie żyje, czuwa kto żywu*» [27]. Польський письменник та політичний діяч Вінцент Будзинський називав мову «Вінцента з Шамотул» «мовою давньою, успадкованою із старих літописів та правічних пісень [...], мовою особливою, котра живиться тими давніми часами, [...] а завдяки уяві поета, здобувши друге, нове життя, показує читачеві усе дно минулого, що дихає у глибині віків» [9, 13]. Так само він відзначав і «особливу справжність» польської мови, якою були написані перші шкільні гімни Томаша Олізаровського і стверджував, що «цієї зигмунтівської, національної мови поет навчився у спілкуванні з учителями кременецької школи» [9, 6-7]. «*Czyli to świt odśłania oblicze różowe,//Milijony stworzenia w chór się wielki łączą;Czyli to zmrok otwiera bramy zachodowe,//Milijony stworzenia w chór się wielki łączą//I w ogromnej świątyni Natury, hymnowe//Odgłosy, raz poczęte nigdy się niekończą.//Duch przedwieczny, co niebu i ziemi króluje,//Siedząc na jasnym tronie wieczności i chwały,//Wszechmocną ręką, prawym litość rozsypuje//A na Kaina łono ostrzy ciężkie strzały*» [28, 132-133].

Вивчення мови та літератури займало надзвичайно важливе місце у навчальній програмі Кременецького ліцею. У ньому викладалися «латинська мова й антична література, а також польська, російська, французька мови й літератури. З філологічним сегментом навчального процесу пов'язувалася й значна дослідницька та популяризаторська праця учителів та учнів гімназії. Вони писали підручники, студії і реферати з античної та новітньої літератур, риторики, поезики, проводили мовознавчі дослідження» [21, 76]. Тадеуш Чацький запросив до ліцею людей, «відомих в науковому світі, досвідчених у праці на ниві польської літератури: ксьондза Алоїзія Осінського, Еузебіуша Словацького, Алоїзія

Фелінського, Юзефа Коженювського» [29, 69]. Багаторічний учитель гімназії та ліцею Алоїзій Осінський проводив «інтенсивну творчу та наукову діяльність у царині старопольської мови, викладав латинську літературу й «римські старожитності», а час від часу – і польську літературу, кременецькі учні називали його польським Квінтіліаном» [30, 32], також він опрацював тут свій тритомний «Міфологічний словник», видану в Кременці монографію «Про життя та твори Петра Скарги» («życiu i pismach ks. Piotra Skargi»), багатотомний «Словник польської мови», [21, 76] «у порівнянні з яким словник Богуміла Лінде видавався б просто карликом» [31, 284]. Зі смертю ксьондза Алоїзій Осінського зник і його великий «лексикон», який колишній кременецький учень Едвард Мар'ян Галлі бачив «запакованим у кілька великих мішків, неначе полова, на складі житомирського кафедрального костелу, і який був виставлений на продаж разом із філологічно-історичною бібліотекою. Хаос, в якому перебував цей рукопис (увесь він писався на окремих аркушах різного розміру, нанизаних на шнурках) не обіцяв йому ані видання, ані навіть довготривалого існування» [32, 167]. Серед багаторічних і заслужених викладачів із вихованців навчального закладу потрібно назвати письменника й драматурга Юзефа Коженювського, «учня Алоїзій Осінського, котрий навчав красномовства й поезії і користувався симпатіями учнів і культурної громадськості Кременця» [30, 32]. У 1823 році Юзеф Коженювський обійняв кафедру польської літератури у Кременецькому ліцеї, яка «звільнилася після смерті Алоїзій Фелінського» [24, 123]. Юзеф Коженювський прислужився польській літературі ще й тим, що вивчив досить багато учнів, вартісних поетів та письменників. Серед них також був і Томаш Олізаровський. Колишній товариш поета по кременецькій шкільній лаві, уже згадуваний нами раніше Едвард Мар'ян Галлі, занотував у своїх спогадах, що «під пильним оком Юзефа Коженювського Томаш віддався ґрунтовному вивченню Фридриха Шиллера та Вільяма Шекспіра, який був його улюбленим автором» [15, 404]. Інший кременецький учень Олександр Козерадський, згадуючи часи свого перебування у гімназії, стверджує, що в той час «граф Густав Олізар надзвичайно тісно спілкувався із учителями, а двері свого салону відчиняв і для біднішої талановитої молоді, рекомендованої йому вчителем. За порадою Юзефа Коженювського він призначив утримання для Томаша Олізаровського, який вирізнявся особливим талантом до поезії» [33, 210]. З огляду на події 1831 року, поет «так і не зміг скористатися цією стипендією» [23, 219-220]. Та незважаючи на це, Томаш Август Олізаровський і на схилку літ «із особливим зворушенням згадував Юзефа Коженювського» [34, 7].

Основну увагу у гімназії було звернено не лише на поглиблене вивчення учнями польської мови та літератури, а й на викладання усіх предметів виключно польською мовою. «Адже одним із першорядних програмних завдань гімназії, за словами її засновника та покровителя Тадеуша Чацького, було в умовах втрати польської державності «збереження найдорожчої спадщини – рідної мови». З цією метою створювалися найсприятливіші умови, щоб за допомогою кваліфікованих учителів і самостійно учні могли сповна пізнати історію польської літератури, її кращі надбання, опанувати мову й самі могли проявити досконале володіння цією мовою у власній літературній творчості» [21, 76].

«Як для Гуго Коллонтая, так і для Тадеуша Чацького, турбота про навчання польською мовою [...] та поширення її в науці, була надзвичайно важливою» [30, 27]. Вони розуміли, що «в той час, коли втрачено державність, енергія рідної мови, якщо нею діяти в хороших новітніх школах, почне перетворювати поляків на сучасний народ, завдяки освіті уповні свідомий своєї історичної totoжності, об'єднаний у справді незнищенну спільноту» [25, 41]. Саме тому і «князь куратор [Адам Чарторийський], як поляк, був затятим супротивником створенню університету в Києві» [24, 51], оскільки йому було добре відомо, що там не вдасться впровадити викладання лекцій польською мовою. А вже 16 липня 1809 року Адам Чарторийський був присутній у Кременецькій гімназії на «відкритій лекції професора польської літератури Еузебіуша Словацького. Тема лекції була знаменною: «Про потребу вдосконалення національних мов та вживання рідної мови у викладанні». Лектор оприлюднив у ній короткий виклад основної ідеї основоположників гімназії» [25, 98].

Перед тим як отримати кафедри, майбутні кременецькі професори були зобов'язані старанно ліквідувати прогалини у своїй освіті, щоб «повністю відповідати покладеному на них завданню» [35, 131]. Наприклад, збережені інструкції для викладацького складу гімназії свідчать про те, що від Вілібальда Бессера, наступника Шейдта на кафедрі ботаніки та зоології, Чацький вимагав, щоб він, як австрієць за походженням, «одразу ж пильно взявся за вивчення польської мови, якою повинен був викладати. (Тадеуш Чацький, так як і Гуго Коллонтай та Ян Снядецький, вимагав від іноземців, щоб вони читали лекції лише польською мовою)» [36]. У першій «мовній інструкції» для Вілібальда Бессера Тадеуш Чацький особисто повідомляє професору, що «всі уроки в наших провінціях провадяться польською мовою. Окрім громадянського обов'язку продовжувати мову прадідів, ми маємо просте переконання, що рідною мовою, якою ми постійно спілкуємося, зрозуміти все значне легше, ніж іноземною [...]. Тому прошу Вас, щодня читайте, будь-ласка, який-небудь польський твір,

а також всюди, де лише можете, розмовляйте польською мовою, навіть незважаючи на те, що спочатку припускатиметеся багатьох помилок. Бо хто погано не говорить, добре не говоритиме» [24, 46]. У додатковій «мовній інструкції» він радить пану Бессеру «щодня у себе в кімнаті чи на прогулянці читати вголос», стверджуючи, що «завдяки цьому вдалося б виправити дефект, котрого пану Бессеру потрібно якнайшвидше позбутися» [24, 45]. Вочевидь, Вілібальд Бессер таки прислухався до порад Тадеуша Чацького, даних йому в Кременці, бо «викладав у ліцеї польською мовою. Коли ж, після закриття ліцею йому запропонували університетську кафедру в Києві, він не почав вивчати російську мову, а читав лекції латинською» [24, 46].

Іван Александровський, професор російської мови та літератури, котрого Тадеуш Чацький запросив із Петербурга, «чудово говорив російською мовою, але коли прибув до Кременця, то ані слова не розумів по-польськи» [29, 88-89]. З часом, під впливом польськомовного оточення кременецького ліцею, він настільки захопився польською мовою, «наче й сам був польської національності» [29, 88-89]. За твердженням одного з кременецьких випускників, «учні йому дуже симпатизували, попри те, що мали національну неприязнь до російської мови та російської історії [29, 88-89]. Перед закриттям волинського ліцею з візитом до Кременця прибув куратор харківського університету Володимир Філат'єв. «Директор школи Юзеф Бокщанин в бібліотечній залі представляв усіх професорів, які відповідали польською мовою, боячись припуститися помилок у російській мові. Іван Александровський звернувся до Володимира Філат'єва теж польською. Куратор на це йому сказав: «Бачу, що Ви, замість того, щоб навчати російської мови, самі вчилися польської». На що Іван Александровський відповів: «И одно, и другое». Легше було одному навчитися від усіх, аніж усіх навчити одному» [29, 88-89]. Історик та педагог, викладач російської словесності у Харківському університеті Іван Кульжинський, характеризуючи ставлення до російської мови на Волині до 1831 р., зі значним обуренням зазначав, що «навіть сам професор Іван Александровський, мало використовуючи російську мову в щоденному житті, майже забув свою рідну мову, а його два сини, хоч і були записані в ліцеї як православні, всупереч цьому з товаришами-поляками в 1831 р. подалися в ліси й обидва загинули в повстанні» [24, 261]. Після закриття ліцею професор Іван Александровський відмовився від кафедри в Києві й, домовившись про місце в гімназії в Польському Королівстві, переселився туди «разом із «польськістю», яку настільки полюбив, що не захотів із нею розлучатися» [29, 88-89].

Російський учений, історик Віталій Шульгін стверджує, що вже повстання 1831 року відкрило очі російській владі на наслідки «хитрої поведінки полонізатора західної Росії, князя Адама Чарторийського, і його союзника, графа Тадеуша Чацького, котрий спеціально присвятив своє життя тому, щоб у непомітний для уряду спосіб – та попри все, таки вельми енергійний і результативний – полонізувати і латинізувати російські південно-західні губернії». На його думку, «таки мав рацію Михайло Коялович, коли говорив, що південна Росія в згаданій епосі полонізувалася і латинізувалася настільки масштабно, як ніколи до цього. Бо ще й зараз (1864 рік. – *Н.В.*) живуть поодинокі вельми літні люди, які стверджують, що до Адама Чарторийського багато хто із дрібної західно-руської шляхти, хоч і вважалися завжди поляками, та всупереч цьому не знали польської мови, а розмовляли та писали «руською» мовою» [24, 209]. Новий напрям виховання Тадеуша Чацького «відродив польськість у її східних провінціях, а відчуваючи, що дух народу повністю полягає в його мові, традиції та звичаях, уповні та з чистою совістю відповів цим потребам відповідно до власних сил та досить важких тогочасних обставин» [32, 183].

Імовірно, за ініціативою Чацького, у 1809 році виникло Товариство молоді Волинської гімназії – учнівська організація, яка пропагувала вдосконалення знання рідної мови. Цілком можливо, що своєрідним поштовхом до створення товариства стали уроки Еузебіуша Словацького, який відзначався напрочуд гарною польською мовою та її високою культурою. Основним завдання товариства було вдосконалення знання польської мови. «Його члени читали свої поетичні твори, опрацювання з теорії мови та інших галузей знання, причому кожен твір оцінювався, передусім із погляду мовної бездоганності. Членом товариства міг стати кожен юнак, який добре вчився і був дисциплінованим. Зацікавленість Тадеуша Чацького в створенні наукового товариства впливала, між іншим, із побоювання небажаного захоплення молоді конспіративною діяльністю» [30, 38]. Після смерті Тадеуша Чацького 1815 року товариство перетворилося на «Письменницький клуб» і його діяльність почала обмежуватися «виключно аналізом власної творчості» кременчан. Клуб перестав існувати 1816 року, коли більшість із його членів полишили Кременець» [37, 25]. У 1818 році князь Адам Чарторийський відновив товариство молоді Волинської гімназії під назвою «Товариство учнів Волинського ліцею, щовдосконалюються в правильному мовленні й письмі». «Воно діяло впродовж п'яти років, аж поки не було закрито у 1823 році керівництвом школи, занепокоєним арештами й слідством серед студентів Віленського університету. Товариство культивувало принцип обов'язкової

співпраці вчителів із кращими учнями» [30, 38-39]. Активними членами цього Товариства були: Пйотр Хлебовський, Францішек Ковальський, Кароль Сенкевич, Томаш Олізаровський та Тимон Заборовський – «окраса польської літератури того періоду» [37, 26]. Фактично «Товариство учнів Волинської гімназії, що вдосконалюються в правильному мовленні й письмі» було створене на взірець іншої загальновідомої польської культурної організації, заснованої 1 листопада 1800 року у Варшаві – Товариства приятелів науки. «Його основоположниками були такі світила епохи Просвітництва, як Станіслав Сташиць, Ян Павло Воронич, Самуїл Богуміл Лінде, єпископ Ян Альбетранді та незмінний... Тадеуш Чацький» [25, 10]. Польська дослідниця Марія Данілевичова зазначає, що в той час «у старшому поколінні суспільства почали визрівати тенденції «продовження мови прадідів», поглиблення знань про рідну історію, особливо періодів розквіту, – винесення з руїн найціннішого скарбу: польської культурної та мовної своєрідності», які й покликали до життя Королівське Варшавське товариство приятелів науки [35, 113].

У свою чергу, також і Ришард Пшибильський стверджує, що «коли поляки втратили власну державу, їх нарешті почали мучити таємниці мови [25, 7]. Члени Товариства приятелів науки усвідомлювали, що польську мову потрібно обов'язково впровадити в суспільне життя. Адже перш ніж мова почала служити державі, вона спочатку обслуговувала родові спільноти та племена. Отже вона старша, ніж держава. У мові, перш за все в мові акумулюється сила, яка об'єднує людей в народ. Мова об'являє народові його ідентичність» [25, 11-14]. Така концепція дозволила членам Товариства приятелів науки і, зокрема, засновникові Волинської гімназії Тадеушу Чацькому «зміцнювати переконання в тому, що народ, якого позбавлено держави, але який «живе» у власній мові, не може загинути. «Ще Польща не загинула, доки ми говоримо польською». Польська мова є зародком незалежності» [25, 11-14].

Уся біографія Томаша Олізаровського «безпосередньо пов'язана з Польською Справою. І так було завжди. Найбільш характерним є для нього те, що він поставив усе на карту свободи. [...] Коли вибухнуло повстання, Олізаровському було лише 19 років. [...] Упродовж неповних шести років по тому – гімназист став солдатом, конспіратором, політичним діячем, врешті... блукачем на лондонській (азгодом і паризькій – Н.В.) бруківці. Який стрибок із кременецької провінції, що за іронія долі!» [14, 13]. Але власне там, на далекій еміграції, беручись за написання цілої низки поетичних та драматичних польськомовних творів, поет уповні зрозумів суть освітньо-ідеологічного заповіту головного кременецького очільника Тадеуша Чацького, котрий вважав «безглуздими, ба навіть шкідливими збройні

спроби боротьби, які мали на меті повернення польської державності, як у той час, так і в найближчому майбутньому. Шаблею, казав він, ми, поляки, не відберемо того, що в нас забрало чужинське насилля. Принаймні не зараз» [25, 14]. Натомість, він був переконаний у тому, що саме розвиток освітньої та літературної діяльності є першочерговим завданням на шляху до повернення незалежності Речі Посполитої, оскільки, за словами одного з кременецьких випускників «польський народ звик вважати літературу керманічем свого духу, оскільки вона одна в нього залишилася для збереження його прекрасної минувшини» [32, 180].

«Тадеуш Чацький настільки любив Волинську гімназію, що не вагався – на думку російських дослідників – навіть красти унікальні бібліотечні екземпляри, щоб тільки умістити їх у бібліотеці своєї школи. Безперервно мандруючи у ролі інспектора з місця на місце, від монастиря до монастиря, він не раз «відкопував» у найдальших закутках цінні книги, що там припадали пиллом без будь-якого вжитку, ховав їх у дорожню валізу і відвозив до кременецької бібліотеки. Анекдотична хроніка південно-західних губерній зафіксувала не один такий випадок. Зокрема, Якса Биковський, автор «Щоденників волоцюги» («Pamiętniki Włóczęgi»), у своїх мемуарах згадував про те, що бачив у Бердичівському кармелітському монастирі бібліографічну картку із написом «*Th. Czacki svistavit pro publico bono*». Вона фігурувала на місці, де раніше спочивав вельми цінний фоліант, котрий староста Тадеуш Чацький «вкрав» задля суспільного блага» [24, 242].

Власне, саме завдяки ось такому самовідданому збереженню історичної пам'яті та мови польського народу, беззбройній освітній боротьбі за незалежність, вихованню засновниками та вчителями у кременецької молоді свідомості свого походження, витоків та предків навіть у період бездержавності, Томаш Олізаровський – поет і драматург, який всього лише три роки перебував на власне польській землі, навіть після кількох десятиліть еміграційних поневірянь із незламною надією писатиме: «**Polsko, tyś matką moją po ziemi i niebie[...],// Kiedyż ty mnie jak syna przygarniesz do siebie?**» [38, 2]. Правду ж бо казав Томас Манн: «Письменник, він завжди «підозрілий», вигнанець *par excellence* завойовує свою батьківщину через мову. Бути вигнаним і з цього останнього притулку – це для нього втрата безцінного скарбу, бруталне і непоправне позбавлення його осередку буття, трагічний кінець» [39, 112-113].

Література

1. Барабаш Ю. «Месторазвитие», или Знаете ли вы украинскую ночь? Национальный ландшафт как ментальный фактор (Тоголь) // «Вопросы литературы». – 1995. – №1. – С. 340-351.

-
2. Rąkowski G. Ziemia Lwowska. – Pruszków, 2007. – S. 576.
  3. Korbut G. Literatura Polska. Od początków do II wojny Światowej. – Warszawa, 1930. – T. III. – S. 183.
  4. Duchńska S. Tomasz August Olizarowski // «Biblioteka Warszawska». – 1879. – T. 4. – S. 1-35.
  5. Giller A. Tomasz Olizarowski. Wspomnienie. – Lwów, 1879. – S. 1-45.
  6. Sivert T. Olizarowski i jego patriotyczna liryka emigracyjna // «Prace Polonistyczne». – 1964. – Seria 20. – S. 235-244.
  7. Olizarowski T. Wniebowstę (misterja) // «Egzercyje poetyckie». – Londyn, 1839. – S. 87-98.
  8. Olizarowski T. Paweł z Tunik // «Egzercyje poetyckie». – Londyn, 1839. – S. 99-105.
  9. Budzyński W. Kilka uwag o poezji narodowej. – Paryż, 1846. – S. 32.
  10. Olizarowski T. Odpowiedź Wsewoładowi //»Twory Dydyma Olifira». – S. 9-12.
  11. Olizarowski T. Dziewice Erinu. Рукописцієїдрами зберігається у рукописному відділі Польської Бібліотеки в Парижі. Шифр ВРР: № 102, Акс.95/1.//ВРР № 102)
  12. Uliasz S. O Literaturze kresów i pograniczu kultur. Rozprawy i szkice. – Rzeszów, 2001. – S. 218.
  13. Ossowski S. O ojczyźnie i narodzie. – Warszawa, 1984. – S. 152.
  14. Zieniewicz A. Biedna, romantyczna dusza // «Poezja». – 1983. – № 11-12. – S. 11-23.
  15. Galli E. M. Pamiętniki Dr. E. M. Gallego z lat 1816-1893 // «Przegląd Narodowy». – 1913. – № 10 – 11. – S. 403-429.
  16. Olizarowski T. Chemużem śpiewał? Рукопис цього вірша зберігається в рукописному відділі Польської Бібліотеки в Парижі. Шифр ВРР: № 102, Акс.95/1.// ВРР № 102)
  17. Снежкова И. К проблеме изучения этнического самосознания у детей и юношества [по материалам Киевской и Закарпатской областей // «Советская этнография». – 1982. – №1. – С. 80-88.
  18. Kozmian J. Tomasz Olizarowski // «Kurjer Poznański». – 1879. – № 111-112. – S. 1-4.
  19. Tchorzewski A. Przypisy do artykułu Tomasza Augusta Olizarowskiego «O literaturze dramatycznej polskiej» // «Poezja». – 1983. – № 11-12. – S.143.
  20. Сухомлинов О. Культурні пограниччя: Новий погляд на стару проблему. – Донецьк, 2008. – С. 212.
  21. Кирчів Р. Кременець як літературно-мистецький осередок першої третини ХІХ ст. // Волинські Афіни 1805-1833: Збірник наукових праць/Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут імені Тараса Шевченка; під ред. С. Маковського і В. Собчука. – Тернопіль, 2006. – С. 75-87.

22. Danilewiczowa M. *Życie naukowe dawnego liceum Krzemienieckiego* // *Krzemieniec: Ateny Juliusza Słowackiego*. – Warszawa, 2004. – S. 28-53.
23. Spektor W. *Krzemieniec. Przygody i wspomnienia studenta pierwszej klasy*. – Kraków, 1879. – S. 282.
24. Rolle M. *Ateny Wołyńskie. Szkic z dziejów oświaty w Polsce*. – Lwów, 1898. – S. 397.
25. Przybylski R. *Krzemieniec (opowieść o rozsądku zwyciężonych)*. – Warszawa, 2003. – S. 204.
26. Norwid C. *Dwie aureole* // «*Poezja*». – 1983. – № 11-12. – S. 1-5.
27. Olizarowski T. *Wincenty z Szamotuł* // Sivert T. *Wybór pism T.A. Olizarowskiego*. *Zbiory specjalne Instytutu Sztuki PAN. Sygnatura 1753/II.*
28. Olizarowski T. *Hymn do słońca*. // «*Czasopismo Naukowe od Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich wydawane*». – Lwów, 1831. – Z.3. – S. 132-133.
29. Helleniusz E. *Listki z Ukrainy*. – Kraków, 1902. – T. 3. – S. 257.
30. Ходаковська Я. *Волинська гімназія та Волинський ліцей у Кременці (1805-1833)* // *Волинські Афіни 1805-1833: Збірник наукових праць/Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут імені Тараса Шевченка; під ред. С. Маковського і В. Собчука*. – Тернопіль, 2006. – С. 23-40.
31. Galli E. M. *Pamiętniki Dr. E. M. Gallego z lat 1816-1893* // «*Przegląd Narodowy*». – 1913. – № 9. – 264-285.
32. Galli E. M. *Pamiętniki Dr. E. M. Gallego z lat 1816-1893* // «*Przegląd Narodowy*». – 1913. – № 8. – 165-195.
33. Kozieradzki A. *Wspomnienia z lat szkolnych (1820-1831)*. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1962. – S. 282.
34. Markiewicz Z., Sivert T. *Melpomena polska na paryskim bruku. Teatralia polskie we Francji w XIX wieku*. – Warszawa, 1973. – S. 442.
35. Danilewiczowa M. *Pierścień z Herkulanum i płaszcz pokutnicy (Szkice literackie)*. – Londyn, 1960. – S. 263.
36. Czacki T. *Instrukcja J.P. Besserowi do Wiednia z 1808 r.* // Danilewiczowa M. *Pierścień z Herkulanum i płaszcz pokutnicy (Szkice literackie)*. – Londyn, 1960. – S. 263.
37. Chodakowska J. *Gimnazjum i Liceum Wołyńskie w Krzemieńcu (1805-1832)* // *Krzemieniec: Ateny Juliusza Słowackiego*. – Warszawa, 2004. – S. 9-27.
38. Olizarowski T. *Do Polski (sonet)* // «*Poezja*». – 1983. – № 11-12. – S. 2.
39. Манеа Н. *Про чужинство* // «*Сучасність*». – 1993. – №7. – С. 109-113.